

Инглиз тилида синтактик муносабатлар хусусида

ЖДПУ ўқитувчиси Донишева Гулрўй

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада тилшуносликда, хусусан, инглиз тилида синтактик муносабатлар тавсифи ва турлари таҳлил этилади.

АННОТАЦИЯ

В настоящей статье анализируются синтаксические отношения в лингвистики, в частности, в английском языке.

ANNOTATION

Syntactical relations in linguistics, in particular, in the English language have been analyzed in the article.

Агар синтактик алоқа сўзлар (мустақил сўзлар), сўзлар бирикмалари ва гаплар ўртасидаги тобелик - тенглик муносабатини акс эттирса, синтактик муносабат улар ўртасидаги семантик алоқани акс эттиради. Бу муносабатнинг мазмун билан боғлиқ бўлганлиги учун айрим тилшунослар уни «мазмуний синтактик муносабат» деб ҳам атайдилар (Қаранг: Н. Маҳмудов, А. Нурмонов, 1995, 18). Айримлар синтактик муносабат деганда, биз «синтактик алоқа» деб ҳисоблаган тил ҳодисасини тушунадилар (М.Т.Ирискулов 1992, 130, Н.А.Баскаков ва бошқалар 1979, 83-84). В.Г. Гак асарларида «синтактик алоқа» атамаси боғланган элементлар ўртасидаги тобелик ва тенглик муносабатини ҳам, улар ўртасидаги семантик муносабатни ҳам англатади (В.Г.Гак, 1986, 23). Бизнингча, боғланган элементлар ўртасидаги тобелик - тенглик муносабати ва улар ўртасидаги семантик муносабат мутлақо бошқа-бошқа нарса бўлганлиги учун уларнинг ҳар бирига алоҳида ном бериш яхшироқдир. Шу фикрдан келиб чиққан ҳолда биз ўзимизнинг илмий ишимизда «синтактик алоқа» ва «синтактик муносабат» атамаларини ишлатдик.

Синтактик муносабат мавхум синтактик маъно бўлиб, у қуйидаги бирликларни бир-бирига боғланиши натижасида ҳосил бўлади.

1) Мустақил сўз билан мустақил сўз:

He is young I am Jamila

hot water to speak English to go home to die from illness to
cry from anger to come late Bob and Nick to eat and drink

2) **Мустақил сўз билан сўз бирикмаси;** a beautiful young lady very strong wind to
drink cold water Cigarettes may cause cancer

3) **Мустақил сўз билан гап:**

the book which was bought yesterday the boys who are playing football the reason
why he didn't come the place we were yesterday to know what is what

4) **Сўз бирикмаси билан сўз бирикмаси;** His speech provoked anger. That girl is my
sister, hot tea and fresh bread to swim in the river and to lie in the sun

5) **Сўз бирикмаси билан гап;**

the young man who is coming here the big fish we have caught the black dog which
we saw there to tell quickly what is what

he came hands dirty

Being seriously ill he could not come to the party. **6. Гап**

билан гап:

I hate him because he cheated me.

If I have time I'll come.

When I came I was out.

The more you read the more you know.

I phoned you but nobody answered my call.

Don't go out, you may catch cold.

Берилган мисолларнинг ҳаммасида боғланган тил бирликлари ўртасида синтактик маъно бор, масалан, «hot water» мисолида «hot» сўзи билан «water» сўзи ўртасидаги аниқловчи - аниқланмиш синтактик маъно, яъни, атрибутив муносабат ифодаланган. "To die from illness" сўз бирикмасида эса сабаб муносабати ифодаланган.

Когнетив тилшунослик нуктаи назаридан қараганда синтактик муносабатларнинг айримлари объектив дунёдаги предметлар, воқеалар, белгилар ўртасидаги муносабатни ифодалайди. Айримлари эса инсон тафаккурига хос

бўлиб, ҳукм қисмлари бўлмиш тушунчалар ўртасидаги ва қўшма ҳукмлар ичидаги содда ҳукмлар ўртасидаги муносабатларни англатади. Масалан, синтактик муносабатларнинг биринчи турига мисол сифатида сабаб, пайт, муносабатларини, иккинчи турига предикатив, тема-рематик муносабатларини келтириш мумкин.

Синтактик муносабатларнинг сони ҳали аниқланмаган. Анъанавий тилшуносликда одатда тўртта синтактик муносабат тилга олинади. Улар предикатив, атрибутив, объектив, ҳолат (адвербиал) муносабатлари бўлиб, уларнинг айримлари бир қанча кўринишга эга. Кейинги йилларда пайдо бўлган синтактик семантика ҳақидаги Ч.Филмор, Л. Теньер, И.П. Сусов, А.М. Мухин, Н.Ю.Арутюнова В.Богданов ва бошқаларнинг илмий ишлари анъанавий тилшуносликдаги синтактик муносабатлар ҳақидаги фикрларни бойитди. Синтактик муносабатлар рўйхати ҳеч қайси адабиётда берилмаган. Биз қўлимиздаги мавжуд адабиётлардан фойдаланган ҳолда ва ўз кузатувларимизга асосланган ҳолда синтактик муносабатнинг қуйидаги рўйхатини туздик:

- 1) предикатив муносабат (Bob has come)
- 2) агентив муносабат (Bob has come)
- 3) ҳолат муносабати (He is asleep)
- 4) эмоционал ҳолат муносабати (She is glad)
- 5) мавжудлик муносабати (Troga was. Troga existed)
- 6) объектив муносабат (to sell books)
- 7) агентив ва объектив муносабат (I washed)
- 8) бенифактив муносабат (I bought him a book)
- 9) инструментал муносабат (to cut with a knife)
- 10) услуб муносабати (to get something by blackmail)
- 11) фактитив муносабат (to dig a hole)
- 12) предметга нисбатан атрибутив муносабат (a good book)
- 13) ҳаракат ёки ҳолатга нисбатан атрибутив муносабат (to readwell)
- 14) сабаб муносабати (to die of wounds)
- 15) шарт муносабати (I'll come if my father allows me)
- 16) натижа муносабати (It was so cold that I had to put on my coat)
- 17) мақсад муносабати (I came to help you)

- 18) пропорционал муносабат (The more you read the more you know)
- 19) тўсиқсиз муносабати (I'll go even if I am ill)
- 20) пайт муносабати (I came yesterday)
- 21) ўрин муносабати (I live in Tashkent)
- 22) қиёсий муносабат (He is as tall as you are)
- 23) миқдорий муносабат (ten books)
- 24) даража муносабати (very good)
- 25) ўлчов муносабати (two hectares of land)
- 26) эгалик муносабати (Nick's book)
- 27) муаллифлик муносабати (Shakespear's sonnets)
- 28) бутунликнинг қисми муносабати (a piece of bread)
- 29) бириктирув муносабати (Jack and Jane)
- 30) альтернатив муносабат (Jack or Jane)
- 31) зидлов муносабати (On the first hand the baby was crying,
on the other hand the Milk was burning)
- 32) изоҳлаш муносабати (This was Karim. my neighbour)
- 33) вокатив муносабат (Tom, will you come?)
- 34) модал муносабат (The possibility of war)
- 35) замонда кетма-кетлилик муносабати (First think, then speak)
- 36) замонда бирвақтлилик (A film is on, I am watching it)
- 37) Коммутатив(биргалик) муносабат (to go together)

Биз келтирган бу синтактик муносабатлар рўйхати тўлиқликка даво қила олмайди, шунинг учун биз уни очиқ рўйхат, деб ҳисоблаймиз.

Маълумки, бир грамматик форма бир вақтнинг ўзида бирқанча грамматик маънолар ифодалаш мумкин. Масалан, инглиз тилида феъл негизига қўшиладиган -(^e)s қўшимча "ҳозирги замон", "реаллик", "учинчи шахс", "бирлик", "фаоллик" (активность), "бўлишлилик" маъноларини ифодалайди. Худди шунга ўхшаш ҳолатни синтактик бирликларда ҳам кўриш мумкин. Синтактик

бирликда бир ёки ундан ортиқ синтактик муносабат ифодаланиши мумкин. Синтактик муносабатларнинг бирга келишини биз "синтактик муносабатлар синкретизми" ёки "синтактик синкретизм деб атаймиз. Бошқача қилиб айтганда, синтактик қурилма ичидаги бир хил компонентлар ўртасида бирдан ортиқ синтактик муносабатлар синкретизмдир. Масалан, "Эркин кеча келди" гапида "Эркин" ва "келди" гап бўлаклари ўртасида ҳам предикатив, ҳам агентив муносабатлар бор. Бу синкретизмдир. Аммо "келди" ва "кеча" гап бўлаклари ўртасида эса пайт муносабати ифодаланган бўлиб, бу синкретизм эмас, чунки бу синтактик муносабат бошқа гап бўлаклари ўртасидаги муносабатдир.

Синтактик муносабатларнинг бирга кела олиши (синкретизми) алоҳида ўрганилмаган, аммо айрим олимлар асарларида у ёки бу синтактик муносабатларнинг бирга кела олиши ҳақидаги фикрни учратиш мумкин. Масалан, М. Асқарова пайт ва шарт муносабатлари, шарт ва қиёсий муносабатлар, шарт ва тўсиқсизлик муносабатлари бирга келиши мумкин эканлигини айтади (М.Асқарова 1966,220-221). Шарт ва пайт муносабатларининг бирга келиши мумкинлигини М.Блох ҳам айтади (М. Блох 1983, 327). Синтактик муносабатларнинг бирга кела олиши ҳақидаги рус тили бўйича мутахассис Л.Д.Чеснокова (1980, 11) асарида ҳам учратиш мумкин.

Адабиётлар рўйхати:

1. Асқарова М., Қосимова К., Жамолхонов Ҳ.А. Ўзбек тили. - Т.: Ўқитувчи, 1998.
2. Баскаков Н.А. Типы сказуемого простого предложения в тюркских языках. - М., 1960.
3. Баскаков Н.А. Тюркские языки. М.: Восточная литература. 1960. - 247 с.
4. Блох М.Я. Теоретическая грамматика английского языка. - М.: Высшая школа, 1983. - 383 с.

5. Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. - М.: Добросвет, 2004. - С. 558.
6. Нурмонов А., Махмудов Н. ва бошқ. Ўзбек тилининг мазмуний синтаксиси. - Т.: Фан, 1992.
7. Нурмонов А., Махмудов Н. ва бошқ. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Морфология. - Т.: Ўқитувчи, 2000.
8. Нурмонов А., Махмудов Н. ва бошқ. Ўзбек тилининг назарий грамматикаси. Синтаксис. -Т.: Ўқитувчи, 1995.